

10. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕМОКРАТІЯ

1. Громадянське суспільство та його сутність.

2. Громадянське суспільство та його риси.

Ідея громадянського суспільства своїм корінням сягає Давніх Греції та Риму, знаходить своє теоретичне втілення в працях Аристотеля, Цицерона, інших мислителів. З часом викристалізувалося розуміння громадянського суспільства як спільноти рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

У політичній сфері громадянське суспільство забезпечує громадянам вільну участь у державних і громадських справах. Головним суб'єктом такого суспільства є людина, у ньому вільно розвивається індивідуальне та колективне життя, децентралізована державна влада і місцеве самоврядування, демократично розв'язуються суспільно-політичні проблеми на основі виважених, консенсусних відносин.

Громадянське суспільство бере свої витoki з первісного суспільства, де існували органи володарювання, головний з яких — збори дорослих родичів. Функції володарювання ще не виокремилися в життєдіяльності спільноти, громада була водночас джерелом і носієм влади.

Народні збори замінюються сходом воєнної дружини. Ради старійшин перетворюються на дедалі поважніші й самостійніші центри прийняття владних рішень, тільки частина з яких виноситься на формальне затвердження зборами общини. Так поступово відмежувалося суспільне управління від громади. Здійснювали його відокремлені інституції, яким громада була цілком підпорядкованою.

Надалі завдяки християнському віровченню стали розрізняти державну та приватну сфери (Богові — Богове, кесарю — кесарева). Викристалізовується уявлення про громадянське суспільство як про засіб обмеження державної влади, стримування її невпинного прагнення до абсолюту, авторитарності. Формується й саме громадянське суспільство.

Впровадження у вжиток поняття «громадянське суспільство» пов'язане з ідеєю «природних прав» людини, яка у XVII ст. була засадничою у формуванні й поширенні юридичної свідомості, політико-правових концепцій, передусім теорії «суспільного договору». Так, Г. Гроцій і Б. Спіноза «природними правами» вважали свободу переконань і думок, свободу володіння і використання власності, рівність людей між собою, їхню захищеність від сваволі тощо.

Розрізнення громадянського суспільства і держави започаткував Ж. -Ж. Руссо в праці «Міркування про походження і засади нерівності поміж людей». Громадянське суспільство, на його думку, виникло внаслідок формування приватної власності, а держава витворена з нього на підставі суспільного договору. Д. Локк вважав, що люди домовилися заснувати державу саме з метою надійного забезпечення природних прав, рівності й свободи, захисту особи та власності — цінностей громадянського суспільства.

Сукупність індивідів, які необмежене користувалися своїми природними правами, утворювала, на думку прибічників договірної теорії походження держави, суспільство у його «природному стані» («*status naturalis*»). Це стан цілковитої свободи, який призводить до «війни всіх проти всіх». Але за таких умов мати «право на все», стверджував Гоббс, означає фактично не мати права ні на що. Аби уникнути загроз, які неодмінно виникають у природному стані суспільства, люди змушені були замінити його на стан громадянський («*status civilis*»). Перехід від природного стану до громадянського дає змогу піддати регулюванню законами та іншими нормами невпорядковані відносини.

Відповідно до теорії «суспільного договору», люди укладають угоду й створюють державу, яка постає над суспільством, відчужує й зосереджує в собі частину їхніх природних прав. Так виникає громадянське суспільство, котре, на відміну від природного, додержавного, є станом, у якому існує держава. У конвенційних теоріях держави (Дж. Локк, Вольтер, Ж. -Ж. Руссо)

громадянський стан суспільства сприймався як антипод природного стану, а влада — як похідна відносин, що панують у громадянському суспільстві.

Громадянське суспільство — суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Формування громадянського суспільства пов'язане з утвердженням буржуазного ладу. Воно неможливе без існування правової держави, а тільки існування розвиненого, стабільного громадянського суспільства уможливорює утворення правової держави. Високорозвинуте громадянське суспільство є основою стабільного демократичного політичного режиму.

Розвинене громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана задовольняти й захищати інтереси та права громадян.

Передумовами громадянського суспільства є:

- ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності;
- множинність незалежних політичних сил і партій;
- недирективно формована громадська думка;
- вільна особистість з розвиненим почуттям власної гідності.

Громадянське суспільство — не тільки відокремлене від держави суспільство, автономна царина суспільного буття, яка не підлягає прямому контролю й регламентації з боку влади, а ще й структуроване суспільство. Воно передбачає свободу асоціацій індивідів за інтересами й уподобаннями. Окремі верстви населення утворюють свої угруповання, добровільні об'єднання, покликані забезпечувати цивілізовані відносини з іншими суб'єктами співжиття в суспільстві. Тому громадянське суспільство є певним

механізмом неформального соціального партнерства, яке уможлиблює здійснення й баланс існуючих інтересів.

Головні риси громадянського суспільства:

- наявність демократичної правової державності;
- відокремлена від держави структура суспільства, до якої належать різноманітні асоціації, добровільні об'єднання людей;
- взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів;
- самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян;
- адекватний вільним відносинам обміну суспільний лад, політична система, за яких держава є похідною від громадянського суспільства та процесів у ньому;
- утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їх вираження та здійснення;
- можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави — сфери умовного, формального життя;
- різноманітність форм власності (приватної, колективної, кооперативної тощо), ринкова економіка;
- наявність вільної конкуренції, відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками;
- безпосереднє спілкування людей;
- повага громадянських прав, які вважаються вищими за державні закони;
- доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах;
- свобода особистості;
- плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- плюралізм, сукупність усіх неполітичних відносин у суспільстві й різноманітної діяльності людей;
- наявність розвинутої соціальної структури;

- різноманіття соціальних ініціатив;
- розвинута громадянська політична культура і свідомість;
- регулювання дій людей безпосередньо самими ж людьми, передусім через норми моралі; І
- контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Існування в громадянському суспільстві різних суперечливих інтересів, які воно не здатне задовольнити, покликала до життя державу як втілення, реалізацію всезагального інтересу, як інституцію, обов'язком якої є гарантування й захист прав людини. У такому суспільстві реально функціонує власність, здатна реалізуватися в правовому полі.

Якщо в громадянському суспільстві дії людей зумовлені їхніми реальними потребами та вимогами здорового глузду, то держава і виконавці її волі понад усе ставлять формальний бік справи. Будь-яку подію, значущу й вартісну для особи (народження, шлюб тощо), держава вважає реальним фактом тільки після виконання належних формальних процедур, документального засвідчення (складання протоколу, підписання акту).

Якщо громадянське суспільство відстоює: природні права, економіку, приватне життя, сфера свободи, волі; то політичне суспільство (держава) опирається на: встановлені закони, політику, державу, публічне життя, сферу обов'язку.

Альтернативність ознак та цінностей держави й громадянського суспільства не означає їх антагоністичності, а навпаки, зумовлює їх взаємну потребу. Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна правова держава. Вони є взаємообумовленими аспектами одного цілісного життя людини, цивілізованого суспільного буття.

В Україні сьогодні відбувається поступовий процес становлення громадянського суспільства, який ще дуже далекий від завершення. Вже сформовані органи влади різного рівня, але вони поки що демонструють

неспроможність вивести країну із системної кризи, а тому зрозумілим є динамічний процес відчуження громадян від держави, влади і політики.

Для громадянського суспільства характерна система представництва інтересів різних груп населення у вигляді політичних партій, які виражають інтереси та формулюють політичні пріоритети певних соціальних груп. На сьогодні політичні партії (а їх зареєстровано понад 120) не достатньо сприяють належному встановленню каналів зв'язку між державою і громадянами.

Для становлення громадянського суспільства в Україні необхідною є реструктуризація українського суспільства. До тенденцій трансформації соціальної структури нашої держави можна віднести фактичну відсутність середнього класу й значного поступу в його формуванні, люмпенізацію численних верств населення, появу нових власників, поляризацію багатства і бідності, збереження старою номенклатурою своїх позицій. Понад 85 відсотків населення України займають положення нижче середнього класу й існує в умовах крайньої невизначеності та невпевненості. Через не сформованість середнього класу, розшарування суспільства на багатих і бідних переважає принцип сили, а не принцип права, хоча повсюдно декларується намір побудови правової держави.

Чинниками формування в Україні громадянського суспільства є:

- вільні та альтернативні політичні вибори,
- референдуми;
- незалежні (насамперед, від органів влади) засоби масової інформації;
- розвиток місцевого самоврядування;
- політичні партії, здатні репрезентувати групові інтереси;
- наявність ринкових відносин і економічного плюралізму.

Рівень демократії в сучасному суспільстві значною мірою визначається існуванням системи незалежних від держави самоврядних об'єднань

суверенних індивідів і вільно встановлених зв'язків між ними — громадянського суспільства. Сформоване на засадах плюралізму, толерантності, лібералізму (поважання прав і свобод особи), таке суспільство спроможне протистояти як етатистським тенденціям з боку держави, так і анархізму, домагатися оптимального громадського врядування. Відкрите суперництво суспільних інтересів ініціює політичний процес, сприяє втіленню загальносоціального інтересу. Тому для демократизації суспільства, реформування держави необхідна не тільки ефективна законотворча, політико-юридична діяльність, а й формування громадянського суспільства — структурованість спільноти, усвідомлення людьми вартісності їхніх інтересів, цінування власних і чужих прав, гідності й свободи, шанування правил та процедур суспільно-політичної взаємодії.

Термінологічний словник:

Громадянин — особа яка має громадянство; житель певної території держави або країни. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки, щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим в громаді) нормам поведінки.

Громадянське суспільство — суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Людина — жива, наділена інтелектом істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури.

Особистість — віддзеркалення соціальної природи людини, розгляду її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних взаємин, спілкування і предметної діяльності;